

Мазур О.А., Сержанов В.В.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Статтю присвячено дослідженню проблематики детінізації економіки України, а саме ролі державного регулювання у створенні відповідних інституційних умов, у забезпеченні правопорядку в сфері економічних відносин, у підтриманні оптимальної соціально орієнтованої вітчизняної моделі розвитку ринкової економіки. Розглянуто точки зору сучасних дослідників стосовно змісту заходів детінізації економіки. Запропоновано принципи державного регулювання у сфері детінізації економічних відносин, засновані на класичних принципах економічної безпеки.

Ключові слова: *тіньова економіка, державне регулювання, детінізація, економічні відносини, економічна безпека.*

Постановка проблеми. З розвитком інфраструктури та інформаційно-технологічного компоненту господарських відносин розвиваються не лише методи боротьби із нелегальною економічною діяльністю, але й власне форми тіньових відносин. Крім того, спостерігається тенденція до проникнення тіньової економіки у всі сфери соціально-економічних відносин, внаслідок чого вона концентрує у діяльності суб'єктів сильний вплив на всі процеси суспільного розвитку. І науковці, і практики констатують, що вона сьогодні є однією з органічних складових економічної системи, відзначаючи як позитивний вплив (наприклад, зниження соціальної напруги та пом'якшення соціального перебігу кризових процесів), так і негативний, зумовлений наявним конфліктом з інтересами довгострокового соціально-економічного розвитку.

Поширення тіньової економіки в Україні набуло загрозливих розмірів, на що зокрема, вказується в Стратегії національної безпеки, яка розглядає відносно високий рівень тінізації економіки у якості однієї із загроз економічній безпеці держави. Не останню роль у її поширенні відіграють малоефективні симптоматичні заходи протидії: наприклад, звернення до адміністративних методів призводить до поширення корупції, створення штучних перешкод для діяльності легального бізнесу та гальмування економічного розвитку. У зв'язку з цим, актуальними є дослідження у напрямі обґрунтування підходів до детінізації економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

З огляду на важливість порушеної проблеми для України, її дослідженню присвячено праці багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, необхідно відмітити ґрунтовні дослідження З. Варналія,

О. Іваницької, В. Засанського, Ю. Кіржецького, І. Мазур, В. Мамутова В. Мандибури, В. Поповича, В. Предборського, Т. Тищука, В. Турчинова та інших, предметом яких були проблеми вимірювання тіньової економіки; економічні, соціальні та правові аспекти її виникнення; наслідки поширення та прогнозування динаміки в короткостроковому горизонті; механізми регулювання детінізації економіки. Віддаючи належне внеску попередників, відзначимо, що питання детінізації не втрачає своєї актуальності з огляду на поточний рівень тінізації економіки в Україні, а удосконалення теоретико-методологічних засад процесу детінізації потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою написання статті є огляд існуючих теоретико-методологічних підходів до формування механізму детінізації економіки України, формулювання принципів державного регулювання з детінізації економічних відносин.

Виклад основного матеріалу. У сучасній економічній системі України найбільшого поширення набули такі види тіньових економічних відносин: а) виробництво та збут продукції (товарів, послуг) поза відображенням в бухгалтерській звітності; б) ввезення та збут контрабандних товарів; г) купівля та збут валюти в осіб, що не мають відповідних ліцензій та дозволів; д) маніпулювання податковим законодавством з метою мінімізації податкового навантаження, або уникнення сплати податків; е) незаконне використання державних майна та коштів, природних ресурсів і корисних копалин; ж) тіньова зайнятість; з) фіктивне підприємництво, залучене у схеми відмивання тіньових доходів, мінімізації податкового навантаження тощо.

Переважає більшість сучасних дослідників (наприклад, [9; 7; 6]) дотримується думки, що виникнення тіньової економіки в Україні має економічні, правові та соціальні передумови. Відповідно державне регулювання у сфері детінізації можна розглядати з точки зору:

- процесу формування ефективної соціально орієнтованої ринкової економіки,

© Мазур Оксана Анатоліївна, аспірант кафедри економіки підприємства ДВНЗ «Ужгородський національний університет», ksju_uzg_ua@mail.ru

Сержанов Віталій Вікторович, к.е.н., доцент, декан економічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», vitaliy.serzhanov@gmail.com

- яка блокує розвиток деструктивних соціальних процесів;
- адміністративного регулювання економічних відносин та окремих господарських операцій – як засобу обмеження системних тіньових процесів (тіньової зайнятості, підпільного виробництва тощо);
  - організаційно-правового регулювання – засобів протидії правопорушенням у сфері господарських відносин, а також фінансового, митного та податкового права.

На думку Я. Жаліло, формування ефективної економічної стратегії передбачає впровадження схеми суспільної поведінки, яка сприятиме пошуку компромісу між інтересами економічних суб'єктів і пріоритетами, завданнями, напрямами економічної стратегії держави [3, с. 30-31]. Як вбачається зі слів науковця, держава має створити умови для раціональної та ефективної співпраці, децентралізованих за своїм організаційно-правовим статусом суб'єктів господарювання, як у межах національної економічної системи, так і поза нею. У цьому контексті економічна стратегія є передумовою ефективної соціально орієнтованої ринкової економіки, оскільки на її основі вироблено правила та прийоми досягнення стратегічних цілей, які базуються на формуванні зацікавленості усіх учасників процесу розроблення та реалізації стратегічної програми в ефективному досягненні цих цілей. З огляду на вищезазначене, вбачається, що однією із функцій державного регулювання детінізації економіки є мінімізація чинника стихійності у життєвому циклі суб'єктів господарювання шляхом створення умов для організації та координації діяльності окремих суб'єктів і груп.

На думку О. Юлдашева, важливою умовою вдосконалення регуляторної політики є вирішення ключової проблеми у взаємодії суб'єктів господарської діяльності з державою – зокрема, обґрунтованості норм адміністративного впливу. Дослідник вважає, що такими проблемами є: а) несправедливість – невідповідність окремих регуляторних актів вимогам справедливості, моральності, добросовісності; б) неякісність рішень (регулятивних та адміністративних заходів) – які характеризуються спрямованістю на вирішення другорядних завдань, дублюють чи суперечать один одному [12, с. 145-146].

Окреслити перелік першочергових завдань щодо створення передумов для розвитку ефективної соціально-орієнтованої ринкової економіки намагається Ф. Шульженко, на думку якого пріоритетами у цьому напрямі є: а) усунення причин кризи неплатежів; б) недопущення створення привілейованих умов для окремих комерційних структур; в) нормативне врегулювання питань щодо: обґрунтованості кредитування під-

приємств, законності здійснення підприємницьких угод, запровадження юридичних механізмів, які б виключали «рейдерство»; г) розробку організаційно-управлінських та правових механізмів забезпечення декларування витрат особами різних категорій публічної служби та ін. [11, с. 52].

На основі узагальнення вищенаведеного можна зробити висновок, що створення умов для розвитку соціально орієнтованої економіки перебуває у суміжній площині цінностей стосовно процесу державного регулювання з детінізації економічних відносин. Спільними рисами цих векторів розвитку є подолання впливу однакових для тіньової та офіційної економік детермінант поширення кризових процесів та власне їх проявів у тіньовому секторі. Відповідно, комплекс заходів адміністративного регулювання економічних відносин можемо умовно розподілити на дві групи, та віднести до першої – заходи боротьби із специфічними проявами тіньових економічних відносин, а до другої – заходи удосконалення інституційного середовища ведення бізнесу та поліпшення соціально-економічної кон'юнктури в цілому.

Відповідно існує необхідність у конкретних рішеннях законодавчої та виконавчої влади, які б створили організаційно-правові основи для впровадження цілісного механізму державного регулювання у сфері детінізації економічних відносин. На сьогоднішній день базис для планування змісту та структури такого впливу є Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», на основі якої необхідно розробити Програму детінізації економіки України та координувати етапи її реалізації із запропонованими у ній реформами, зокрема, щодо дерегуляції та розвитку підприємництва; розвитку малого та середнього бізнесу; податкової реформи; захисту економічної конкуренції; реформ фінансового сектору; ринку капіталу; сфери трудових відносин тощо [10].

Відповідні теоретико-методологічні розробки ґрунтовно напрацьовані вітчизняними науковцями. Так, на думку, О. Баклана, для побудови соціально орієнтованої економіки необхідно максимально реалізувати комплекс традиційно-позитивних заходів щодо адміністративно-правового регулювання у сфері підприємництва, зокрема: а) удосконалення існуючої правової бази на предмет її відповідності антикорупційним законам України, та характеру впливу на становище тіньової економіки; б) сприяння розвитку банківської системи як фінансового фундаменту підприємництва; в) забезпечення на всіх рівнях прозорості в діяльності органів публічного управління; г) сприяння розвитку конкурентного середовища та скорочення рівня монополізації виробництва; д) оптимізація компетенції регулятивних органів держави та органів місцевого самоврядування щодо втручання у господарську діяльність підприємств; е) підвищення

дієвості контрольно-наглядової діяльності органів публічного управління за підприємницькою діяльністю шляхом застосування в основному економічних механізмів відповідальності та банкрутства; ж) створення найбільш сприятливих умов для легалізації зайнятості власного населення [1].

До числа напрямів державної політики у сфері детінізації І. Кондрат та Т. Миндюк відносять, зокрема: а) стимулювання інвестиційних процесів, шляхом зацікавлення кредиторів у інвестиційному спрямуванні фінансових ресурсів; б) звільнення від оподаткування частки прибутку, спрямованого на інвестування, зокрема, в інноваційну сферу; в) вдосконалення монетарної політики; г) створення сприятливих умов для розвитку підприємництва; д) здійснення податкової реформи; е) посилення боротьби з корупцією [5].

Доповнює все вищенаведене точка зору Ю. Нехайчука, на думку якого механізмами детінізації на сучасному етапі можуть бути, зокрема для: а) підвищення ефективності національної системи фінансового контролю за здійсненням протизаконної діяльності у напрямі розробки конкретних інструментів обмеження тіншових систем перерозподілу фінансових ресурсів за кожним конкретним випадком; б) застосування мінімальних цін на високоліквідні імпорتنі товари (передусім підакцизні) для розрахунків і сплати податків; в) створення інституту представників митної та податкової служби в зарубіжних країнах (для обміну інформацією про оподаткування зовнішньоекономічної діяльності українських суб'єктів підприємництва); г) запровадження моніторингу за внутрішньо-фірмовими цінами у межах холдингових компаній; д) зміни в організаційній структурі державних холдингових компаній, (зокрема, позбавлення підприємств права юридичної особи) тощо [8, с. 28].

У зв'язку з тим, що детінізація економіки є складним комплексом заходів регулятивного впливу у різних сферах суспільних відносин, а суб'єктами детінізації є різні органи державної влади, важливу роль відіграють принципи детінізації, котрі формують основу для декомпозиції, узгодження та впорядкування завдань та засобів їх досягнення. На нашу думку, у їх якості доцільно розглядати основні принципи економічної безпеки [4, с. 19-20; 2], адаптовані автором до особливостей процесу детінізації економіки України:

- верховенства закону – заходи адміністративного регулювання мають реалізовуватися відповідно до встановленого чинним законодавством порядку та на практиці виконуватися усіма учасниками економічних відносин;
- додержання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави –

гармонійне і ефективне узгодження інтересів як пріоритету визначення заходів та меж адміністративного регулювання, притягнення до відповідальності; необхідно враховувати міру готовності суспільства (перш за все, у соціально-економічному вимірі) взяти і реалізувати ці приписи;

- взаємної відповідальності особи, сім'ї, суспільства, держави щодо виконання законодавства – детінізація економіки має здійснюватись із зобов'язанням громадян дотримуватися законодавства у сфері економічних відносин, з іншого боку, реалізуючи заходи адміністративного впливу, державна влада (опосередкована в актах органів усіх гілок влади) відповідальна перед суспільством за здійсненій нею вплив на соціально-економічне становище;
- своєчасності та адекватності заходів регулятивного впливу – заходи адміністративного регулювання, пов'язані із обмеженням прав суб'єктів економічних відносин (притягнення до відповідальності, обмеження господарських операцій, посилення матеріальної відповідальності) повинні мати належне обґрунтування та бути спрямованими, в першу чергу, на виправлення масштабних порушень;
- пріоритету договірних заходів у вирішенні конфліктів економічного характеру – детінізація економіки полягає в комбінації стимулів до діяльності суб'єктів господарювання в легальному секторі – заохочувальних та примусових, з пріоритетом першого;
- інтеграції в міжнародну систему економічної безпеки – участь у програмах міжнародної співпраці щодо боротьби з корупцією, контрабандою, фінансовими злочинами тощо;
- системності – заходи з детінізації економіки повинні спрямовуватися на обмеження впливу факторів її поширення, що походять із усіх сфер суспільного життя;
- обґрунтованості – планування заходів із детінізації має ґрунтуватися на реалістичних показниках соціально-економічного розвитку та належному організаційному, правовому та технічному обґрунтуванні;
- гнучкості – планування, контроль та коригування заходів із детінізації економіки має здійснюватись із урахуванням змін навколишнього середовища, спричинених як зовнішніми, так і внутрішніми факторами (зумовлені регулятивним впливом);

- спеціалізації та координації елементів системи детінізації – виконання тих чи інших програмних цілей передбачає здійснення різноаспектних заходів, що перебувають у компетенції різних державних органів. Спеціалізація дозволяє провести декомпозицію на окремі функції та їх раціональний розподіл між різними виконавцями. Координація забезпечує впорядкування у часовому горизонті та відсутність дублювання функцій окремими державними органами;
- циркуляції інформації – забезпечення передачі та накопичення досвіду, знань про зміну соціально-економічного стану внаслідок зовнішніх факторів та регулятивного впливу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як свідчить сучасне становище в Україні, діючої концепції протидії тіньовій еко-

номії, що заснована, переважно, на заходах притягнення до юридичної відповідальності – недостатньо для подолання цього явища, чи хоча б обмеження джерел його відтворення. У цьому зв'язку необхідним є впровадження програми детінізації економічних відносин, яка передбачала б як спеціальні заходи протидії, так і заходи соціально-економічного розвитку, здійснені в межах впровадження цільових реформ. Таким чином, стратегія детінізації економічних відносин передбачає участь у ній усіх гілок влади, відповідно до їх компетенції. Цілісність стратегії детінізації забезпечується спільними принципами, дотримання яких є необхідною умовою для декомпозиції, узгодження та впорядкування завдань та засобів детінізації економічних відносин. З огляду на результати цього дослідження, перспективи подальших пошуків вбачаємо в обґрунтуванні цілісної моделі державного регулювання у сфері протидії тіньовій економіці.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баклан О. Деякі питання щодо детінізації економіки та підприємництва // Право України. – 2011. – №6. – С. 175–180.
2. Верхоглядова Н.І. Принципи забезпечення економічної безпеки регіону / Н.І. Верхоглядова, І.В. Олініченко // Ефективна економіка. – 2013. – № 9. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2296> (04.05.2015). – Назва з екрану.
3. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія / Я.А. Жаліло. – К., 2009. – 336 с.
4. Жихор О.Б. Економічна безпека : навч. посіб. / О.Б. Жихор, Т.М. Куценко. – Харків: ХІБС УБС НБУ, 2013. – 144 с.
5. Кондрат І.Ю. Тіньова економіка: сутність та сучасний стан в Україні / І.Ю. Кондрат, Т.П. Миндюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – № 20.2. – С. 186–191.
6. Кравченко М.В. Тіньова економіка як самоорганізоване явище в системі соціально-економічних відносин суспільства: підходи до вивчення / М.В. Кравченко // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2012. – №2. – С. 36–41.
7. Краус Н.М. Тіньовий та офіційний сектори економіки: антагоністичне співіснування і взаємодія: дис. канд. екон. наук: 08.00.01 / Н.М. Краус; Полтавський університет споживчої кооперації України. – Полтава, 2007. – 216 с.
8. Нехайчук Ю.С. Про вплив тіньової економіки на соціально-економічний розвиток / Ю.С. Нехайчук // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – №2. – С. 24–28.
9. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 616 с.
10. Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] / Президент України Петро Порошенко: офіційне інтернет-представництво. – 2015. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html> (04.05.2015). – Назва з екрану.
11. Шульженко Ф.П. Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації: монографія / Ф.П. Шульженко. – К.: КНЕУ, 2007. – 392 с.
12. Юлдашев О.Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: монографія / О.Х. Юлдашев. – К.: МАУП, 2005. – 336 с.

REFERENCES

1. Baklan, O. (2011). Deiaki pytannia schodo detinizatsii ekonomiky ta pidpriemnytstva [Some issues on legalization of Economics and Business]. *Pravo Ukrainy – The right of Ukraine*, 6, 175-180 [in Ukrainian].
2. Verkhohliadova, N.I., & Olinichenko, I.V. (2013). Pryntsypy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky rehionu [The principles of economic security of the region]. *Efektynna ekonomika – Efficient economy*, 9. Retrieved from : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2296> [in Ukrainian].
3. Zhalilo, Ya. A. (2009). Teoriia ta praktyka formuvannia efektyvnoi ekonomichnoi stratehii derzhavy [Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state]. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [in Ukrainian].

4. Zhykhor, O.B. & Kutsenko, T.M. (2013). Ekonomichna bezpeka [Economic security]. Kharkiv : KhIBS UBS NBU [in Ukrainian].
5. Kondrat, I. Yu. & Myndiuk, T.P. (2010). Tin'ova ekonomika: sutnist ta suchasnyi stan v Ukraini [Shadow economy: the nature and current state of Ukraine]. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin NLTU of Ukrain, 20, 186-191 [in Ukrainian].
6. Kravchenko, M.V. (2012). Tin'ova ekonomika yak samoorganizovane yavysche v systemi sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn suspilstva: pidkhody do vyvchennia [The shadow economy as self-organizing phenomenon in the social and economic relations of society: approaches to learning]. Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva – Project management and development of production, 2, 36-41 [in Ukrainian].
7. Kraus, N.M. (2007). Tin'ovyi ta ofitsiyni sektory ekonomiky: antahonistychne spivisnuvannia i vzaiemodiia [Shadow and official sectors: antagonistic of coexistence and interaction]. Candidate's thesis. Poltava: Poltavskyi universytet spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy [in Ukrainian].
8. Nekhaichuk, Yu.S. (2010). Pro vplyv tin'ovoi ekonomiky na sotsialno-ekonomichni rozvytok [The effect of the shadow economy for socio-economic development]. Naukovyi visnyk: finansy, banky, investytsii – Scientific Bulletin: finance, banks, investment, 2, 24-28 [in Ukrainian].
9. Predborskyi, V.A. (2005). Detinizatsiia ekonomiky u konteksti transformatsiinykh protsesiv. Pytannia teorii ta metodolohii [Shadow Economy in the context of the transformation processes. Problems in the theory and methodology]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
10. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020» vid 12 cich. 2015 roku №5/2015 [Decree of the President of Ukraine on About Sustainable Development Strategy «Ukraine – 2020» from January, 12 2015, №5/2015]. Prezydent Ukrainy – President of Ukraine. Retrieved <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html> [in Ukrainian].
11. Shulzhenko, F. P. (2007). Sotsialno-pravova derzhava v Ukraini : problemy stanovlennia ta modernizatsii [Social and rule of law state in Ukraine: problems of formation and modernization]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
12. Yuldashev, O. Kh. (2005). Problemy vdoskonalennia derzhavnoi rehuliatornoj polityky v Ukraini [The problems of state regulatory policy in Ukraine]. K: MAUP [in Ukrainian].